

Дмитрук М. М., ОНЮА

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОСТУПОК В ЕВОЛЮЦІЇ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ УКРАЇНИ

Автором рассмотрены исторические предпосылки категоризации уголовно наказуемого деяния на преступление и уголовный проступок. На основании анализа законодательных актов исследована эволюция понятия преступления, сделан вывод, что основными предпосылками доктринального вычленения проступка были социально-экономические изменения, которые повлекли законодательное закрепление прав человека второго и третьего поколения. Необходимость защиты этих прав средствами уголовного права обусловила выделение проступка в уголовно-правовой доктрине Украины.

The author is concerned on historical pre-conditions of criminal venture differentiation on an offence and a crime. On the basis of analysis of legislative acts, the evolution of concept of crime is investigated, a conclusion, that basic pre-conditions were socio-economic changes which entailed the legislative fixing of human rights of the second and third generation, is done. The necessity of these rights defence by criminal law, has stipulated the selection of misconduct in the history of Ukrainian criminal law doctrine.

Одним із напрямків реформування Кримінального кодексу України [1, 131] згідно Концепції реформування кримінальної юстиції [2, 486] є впровадження кримінального проступку. Чітке з'ясування природи проступку в доктрині кримінального права, неможливе без дослідження конкретно-історичних форм існування вказаного діяння в правовій доктрині та в законодавстві, що діяло раніше на території сучасної України, що обумовлює актуальність теми вказаної статті та зв'язок із подальшими розробками законопроектів щодо впровадження кримінального проступку.

Вказана проблематика досліджувалась такими вченими як М. Таганцев [3, 534], П. Фейсбах [4, 330], В. Курляндський [5, 84-85], А. Тер-Акопов [6, 71-76], Н. Кузнецова [7, 125], Й. Ной [8, 91-92], І. Голосніченко [9, 32-38], А. Логецький [10, 176], Е. Георгієвський [11, с. 83-89], М. Геворгян [12, 97-100] та іншими вченими. Проте, на сьогоднішній день залишається не в повній мірі дослідженим питання історичних передумов впровадження кримінального проступку саме в кримінальне законодавство України, чинники, що обумовили виділення вказаного виду діяння в минулому та існування вказаних чинників впровадження

кримінального проступку в сучасній правовій доктрині України. Завданням вказаної роботи є дослідження закономірностей виникнення вказаного виду діяння в історії правової доктрини України та наявності передумов впровадження кримінального проступку в сучасній правовій доктрині та законодавстві України.

До початку виникнення державності про яку-небудь диференціацію кримінального діяння не могло йти й мови, оскільки законодавча техніка не знала навіть терміну для позначення кримінального діяння [3, 116]. В різних редакціях Руської Правди, використовувались терміни “образа”, “вчинення зла”, “согрішення” [11, 84], які відображали матеріальну природу кримінального діяння. Поряд із цим в Уставі князя Ярослава почали використовуватись такі формулювання кримінального діяння як “кто приступит сии правила” [12, 37-41.], яке на нашу думку започаткувало ознаку протиправності та формального розуміння злочину. Різноманітність використання термінів для позначення кримінального діяння, свідчила про недосконалість юридичної техніки, але вже, наприклад, в Артикулі 2 Розділу 11 Статуту Литовського, використовуються такі узагальнюючі терміни для розуміння злочину як “образа”, щодо тяжких злочинів, а щодо кримінальних діянь, які порушують правила полювання, рибальства тощо – “кгвалт” [13, 575-578].

Із розвитком соціально-економічних відносин в XVIII ст. актуальним стало питання про законодавче закріплення соціально-економічних та політичних прав громадян. Після ряду буржуазних революцій, ідеї поглядів мислителів епохи Просвітництва вплинули на формування кримінального законодавства. Постанова перед кримінальним законодавством завдання не лише кари, а й соціального регулювання суспільних відносин, обумовило диференціацію кримінального діяння [10, 102], і починаючи з французького Кодексу Брюмера VI 1795 р. в кримінальних кодексах більшості держав Європи, кримінальне діяння поділялось на проступки (порушення, проступки) та злочини. Оскільки територія сучасної України (Буковини, Галичини, Закарпаття) перебувала у складі Австро-Угорської імперії, то з 1796-1797 рр. згідно Кримінального кодексу Зонненфельда та Кримінального кодексу Польщі 1852 р. кримінальне діяння в законодавстві, що існувало на території сучасної України, поділялось на злочини та тяжкі поліцейські проступки або провину [14, 23-29]. На думку П. Фейербаха, головним завданням вказаного поділу було розмеж-

ування злочинів, що скоювались за потягами пристрасті та менш частих порушень закону і вказану диференціацію необхідно підтримувати та відновлювати тому, що вона відповідає моральній відмінності трьох класів кримінальних діянь [4, 141].

Поступово погляди щодо поділу кримінального діяння були сприйняті правовою доктриною Російської імперії. Вперше термін “преступление” був використаний в Наказі Перта Великого “О воспреещении взяток и посулов и наказание за оное” від 24.12.1714 р. [11, 83], але для найтяжчих злочинів ще аж до сер. XIX ст. використовувався термін “злочініе” [11, 88]. Перша згадка про необхідність відокремлення поряд із злочином іншого виду “кримінальної неправди” зроблена графом Сперанським в проекті змін до Уложення в 1824 р., а в 1833 р. почалась робота над Зводом законів Російської імперії щодо розробки законопроекту про кримінальні покарання та виправні [3, 92-98]. В XV Томі Зводу законів Російської імперії 1835 р. поряд із злочином виділявся такий вид кримінального діяння як проступок, в ст. 2 вказувався формальний критерій їх розмежування – “діяння, заборонені під страхом легкого тілесного покарання чи поліцейського виправлення, іменуються в Законі – “проступками”. В Уложенні 1845 р. в ст. 2 містився матеріальний критерій: “За преступления и проступки по роду и мере важности оных, виновные подвергаются наказаніям уголовным и исправительным” [3, 93]. Наказь в Уложенні 1845 р. не розкривались відмінність роду та міри важності діянь. П. Фейербах щодо відмінності цих діянь вказував, – “Кто порушитъ правомѣрные границы свободы, тот нарушитъ право, делаетъ обиду, оскорбленіе вредъ. Кто нарушитъ свободу утвержденную гражданскимъ договором, и обеспеченную наказательными законами, тот делаетъ преступленіе, которое по сему и в дальнейшемъ смысле есть нарушеніем...” [4, 21]. На нашу думку, вказана позиція П. Фейербаха щодо розмежування злочинів та проступків свідчить, що впровадження кримінального проступку є наслідком закріплення поряд із негативними природними правами людини, позитивних прав (права на працю, відпочинок, виборчих прав тощо) в законодавстві у зв’язку із розвитком виробництва, поширенням використання найманої механічної праці та під впливом робіт мислителів часів Просвітництва. У зв’язку із цим, на нашу думку, основною відмінністю злочину від іншого виду кримінального діяння є порушення природних прав, а передумовами впровадження проступку в кримінально-правову доктрину спочатку держав Європи, а потім

Російської імперії є визнання та закріплення формальної рівності, законодавчого закріплення позитивних прав людини обумовлених соціально-економічними чинниками та під впливом праць мислителів-правників часів Просвітництва.

Проект Кримінального Уложення 1903 р. сприйняв французьку модель трьохчленної категоризацію злочинних діянь, але із одержавленням соціально-економічного життя та визначенням в ст. 6 Керівних засад з кримінального права 1919 р., злочину як – “дія або бездіяння, небезпечного для даної системи суспільних відносин” [15, 22] досягнення дореволюційної наукової доктрини щодо диференціації кримінального діяння втрачені. Із частковою демократизацією суспільства в 1958 р., кримінальна відповідальність за злочини невеликої тяжкості замінюється громадською відповідальністю та адміністративною [7, 15]. Пленум Верховного Суду СРСР в Постанові від 19.06.1959 р. “Про практику застосування судами заходів кримінального покарання”, вказав, що суди повинні ширше застосовувати передання на розгляд спільноти справи про правопорушення, що не становлять великої суспільної небезпеки, зупиняючи вказані справи провадженням відповідно до ч. 2 ст. 7 Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік [7, 16]. В 1960 р. вказане положення знайшло законодавче закріплення в КК Української РСР 1960 р. в ч. 2 ст. 51 “Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням заходів адміністративного стягнення, примусових заходів виховного характеру або суспільного впливу”. А в ч. 1 ст. 52 КК Грузинської РСР 1960 р. в порівнянні із ч. 2 ст. 51 КК УРСР, використовувався такий термін як “малозначний злочин”, а не “злочини невеликої тяжкості”. При цьому А. А. Піонтковський в Курсі радянського кримінального права вказував, що при передачі особи на поруки, в її діях завжди існує певний склад злочину, за який особа підлягає кримінальній відповідальності, якщо громадські заходи на неї не вплинули [15, 32]. Н. Кузнецова стверджувала, що наявність складу злочину є ознакою у вказаних діяннях, що відрізняє даний вид звільнення від кримінальної відповідальності від інших видів, оскільки в частині 2 ст. 7 КК РСФСР мова йде про малозначне діяння, яке не є злочином, а не про “малозначний злочин” [7, 15]. В. Курляндський, проаналізувавши практику застосування цього виду звільнення від кримінальної відповідальності, зазначив, що за подібні діяння може настати, а може і не настати кримінальна відповідальність, що підриває дієвість Кримінального закону в цілому. У зв’язку із цим, вчений пропонував, злочини, за

які можливе застосування покарання із можливістю застосування інших заходів адміністративного або громадського впливу виділити в Кодекс проступків [6, 84].

Законом від 13.08.1981 р. Верховною Радою СРСР в ч. 1 ст. 43 Основ кримінального законодавства слова “особа, що скоїла злочин, який не становить великої суспільної небезпеки” замінено словами “особа, що скоїла діяння, яке містить ознаки злочину, який не становить великої суспільної небезпеки” [8, 91-92]. Цими змінами законодавець підтвердив відмінність правової природи частини злочинів невеликої тяжкості та визначив їх як “діяння, що містять ознаки злочину”. В цілому, всі науковці щодо “діяння, що містять ознаки злочину” притримувались таких позицій: розглядали не як кримінальне діяння, а діяння, яке трансформується в адміністративне правопорушення (проступок) або в дисциплінарний проступок під час процесу декриміналізації, що здійснюється правозастосовними органами (І. Ной, М. Строгович); інші пов’язували це із зміною термінології (В. Філімонов, Г. Анашкін); треті відокремлювали в окрему групу проступків (антисуспільних, кримінальних) (Н. Кузнецова, В. Фефілова та інші).

В проекті Основ кримінального законодавства СРСР 1991 р., за ст. 9 “Класифікація злочинів” злочини невеликої тяжкості пропонувалось іменувати кримінальними проступками (по тексту за словами “злочини, що не представляють великого ступеня суспільної небезпеки” стояло в дужках “кримінальний проступок”) [6, 75]. Впровадження кримінального проступку обговорювалось в проекті КК України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України в 1997 р. групою на чолі з В. Смітєнко [16, 4]. Але на той час, правова доктрина України не була готова до подібних змін в кримінальному законодавстві. В 1999 р. І. Голосніченко неодноразово зазначав, що суспільна небезпека та засіб регулювання суспільних відносин як критерії відмежування кримінального правопорушення від адміністративного є недостатніми, та також звертав увагу на необхідність впровадження кримінального (підсудного) проступку [9, 32-38]. Навесні 2008 р. вказана ідея отримала законодавче закріплення в Концепції реформування кримінальної юстиції [2, 486].

Отже, обумовлена соціально-економічними чинниками та під впливом праць мислителів-реформаторів часів Просвітництва, диференціація кримінального діяння із правової доктрини держав Європи в певній модифікації впроваджено в правову доктрину

та закріплено в кримінальному законодавстві Російської імперії, в складі якої на той час перебувала Україна. Після Жовтневої революції відбувається деформація сутності кримінального діяння. Частина діянь, що розглядались злочинами та поліцейськими правопорушеннями в наслідок одержавлення всіх сфер суспільного життя, трансформувались в адміністративні правопорушення, а частина поліцейських проступків – у злочини. З 1917 р. по 1958 р. проблемі кримінального проступку не приділялась увага, а з 1958 р. до 1991 р. із частковою гуманізацією радянського суспільного життя, зокрема, кримінального законодавства, почав широко використовуватись такий вид звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проміжного характеру (кримінальні проступки) як передача кримінальних справ на розгляд товариського суду, в радянському кримінальному законодавстві впроваджуються терміни “малозначний злочин”, “діяння що містить ознаки злочину”. Вказаний інститут звільнення від кримінальної відповідальності, із притягненням до адміністративної та громадської відповідальності та зміна законодавчої термінології використовуються для приведення у відповідність частини кримінальних діянь, які згідно законодавства визнавались злочинами невеликої тяжкості, до правової природи цього виду кримінального діяння як кримінального проступку. Якщо порівняти передумови впровадження кримінального проступку, що існували в ХІХ ст., можна зазначити, що діюче законодавство України закріпило широкий перелік соціально-економічних, політичних, культурних прав громадян України, які є об’єктом кримінально-правової охорони. Положення КК України, під охороною яких перебувають вказані суб’єктивні права рідко знаходять відображення в судово-слідчій практиці. На нашу думку, нездатність засобів кримінально-правової охорони попереджувати та захищати вказані об’єкти призводить до виникнення “мертвих статей” під час застосування КК України. Для уникнення вказаних явищ та забезпечення ефективної дії КК України, на нашу думку, необхідно диференціювати в кримінальному законодавстві кримінальне діяння на злочини та кримінальні проступки.

Перспективами наукових розвідок у даному напрямку вказаної тематики, є дослідження системних передумов впровадження кримінального проступку в КК України, обґрунтування та доведення, доцільності існування вказаного виду діяння в кримінально-правовій доктрині України.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: за станом на 01 вересня 2009 р. / Верховна Рада України. Офіц. вид. – К.: Парлам. вид-во, – 2001. – 144 с.
2. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіційний вісник України. – 2008. – № 27. – 20-29 с.
3. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции: в 2 т.: / Н. С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 1: Часть общая. – 1994. – 392 с.
4. Фейербах П. А. Уголовное право. / Павло Анзельма Фейербах. – С-П.: Мед. Тип, 1810. – 330 с.
5. Курляндский В. И. Неотвратимость наказания и борьба с преступностью / В. И. Курляндский // Советское государство и право. – 1972. – № 9. – С. 84-86.
6. Тер-Акопов А. А. Основания дифференциации ответственности за деяния предусмотренные уголовным законом / А. А. Тер-Акопов // Советское государство и право. – 1991. – № 10. – С. 71-76.
7. Кузнецова Н. Ф. Освобождение от уголовной ответственности с передачей дела в товарищеский суд. Юридическая литература. – М. – 1964. – 125 с.
8. Ной И. С. Новое в трактовании основных уголовно-правовых понятий/ И. С. Ной // Советское государство и право. – 1982. – № 7. – С. 91-92.
9. Коліушко І. В. Встановити чітку межу між кримінальним та адміністративним правопорушенням /І. І. Коліушко, І. І. Голосніченко, Ю. І. Дяк // Віче. – 1999. – № 4. – С. 32-38.
10. Логецкий А. А. Преступление и проступок в уголовном праве XIX – начала XX веков: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / А. А. Логецкий. – М., 2003. – 176 с.
11. Георгиевский Э. В. Общее понятие преступления в истории уголовного права России: терминологическое многообразие / Э. В. Георгиевский // Государство и право. – 2008. – № 4. – С. 83-89
12. Геворгян М. В. Развитие понятия «преступления» в российском уголовном праве/ М. В. Геворгян // Современное право. – 2007. – № 6. – С. 97-100.
13. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т. / за ред. Ківалова С. В., Музиченка П. П., Панькова А. В. – Одеса: «Юридична література», 2004. – Т. 3. у 2 кн. (Статут Вел. Кн. Литовського 1588 року). – Кн. 1. – 672 с.

14. Історія держави і права України: підручник / А. С. Чайковський, В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев. – К.: Юрінком Інтер. 2006. – 459 с.
15. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права: часть общая: в 6 т. / А. А. Пионтковский. – М.: Наука, 1970. – Т. 2: Преступление. – 1970. – 515 с.
16. Кримінальний кодекс України: проект, підготовлений за завданням Комісії ВР України / В. І. Смітєнко // Іменем Закону. – 1997. – 16.05 – С. 4-45.

Ягунов Д. В., ОНЮА

КАТЕГОРІЯ «НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЗЛОЧИНЕЦЬ» У СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Стаття посвячена вопросам трансформации сущности наказания и его целей в XIX в. в направлении от наказания к мерам безопасности. Анализируется актуализация концепции социальной защиты и восстановления понятия «опасный преступник» или «преступник по привычке» в современном уголовном законодательстве зарубежных стран.

The article is devoted to questions of transformation of punishment essence and its aims in the XIX century in direction from punishment to measures of safety. Actualization of social defence conception and renewal of concept «dangerous criminal» or «criminal on habit» in the modern criminal statute of foreign countries is analyzed.

Ця стаття присвячена питанням, які в кримінологічній науці традиційно пов'язуються з позитивістськими концепціями, тому і розглядаються здебільшого в історичній ретроспективі. Проте сучасні тенденції розвитку багатьох інститутів кримінального права у зарубіжних країнах обумовлюють звернення саме до позитивізму, у тому числі антропологічного, що і актуалізує цей напрямок дослідження.

Минуло багато часу з моменту, коли Чезаре Ломброзо представив результати своїх досліджень та активізував тривалу й гостру дискусію про свободу волі, протиставляючи покаранню – головному інструменту класичної школи кримінального права – концепцію соціального захисту з її заходами соціальної безпеки.

Представниками позитивістських шкіл антропологічної спрямованості (Чезаре Ломброзо, Енріко Феррі, Рафаель Гарофало,